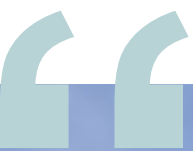

LANDSCHAPSTALKS

Landschap van de toekomst

DE OOGST VAN VIER LANDSCHAPSTALKS IN NOORD-HOLLAND

JULI 2022

‘Om een interessant landschapsbeeld te ontwikkelen is het nodig dat men ontvankelijk is voor hetgeen er is en een visie heeft op wat er zou moeten zijn voor een duurzame en evenwichtige ontwikkeling’

J.T.P. Bijhouwer, landschapsarchitect

”

Inhoud

Inleiding	4
Hart voor de stolp DE TOEKOMST VAN EEN NOORD-HOLLANDS ICOON	6
Energieopwekking langs snelwegen ZONNEPANELEN TUSSEN WEG EN LANDSCHAP	14
Overstromingen in de polders NAAR EEN ROBUUSTER WATERBEHEER	22
De identiteit van de Purmer GEZAMENLIJKE VISIE VOOR EEN HISTORISCHE POLDER	30
Bronnen	40
Colofon	43

“

Inleiding

De druk op het Noord-Hollandse landschap komt van alle kanten, voor elke vierkante meter grond staan tal van functies te dringen. In sommige gevallen heeft het huidige gebruik van het landschap geen toekomst meer. De energietransitie, de transitie van de agrarische sector en de transitie van het watersysteem vragen om nieuwe keuzes en overwegingen. Met de landschapstalks verkennen het Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland en Ode aan het Landschap NH situaties waar het cultuurlandschap onder druk staat. Waar de belangen schuren, botsen of juist goed samengaan. De vraag is steeds hoe we binnen al die ontwikkelingen de landschappelijke kwaliteiten kunnen benutten en vergroten.

Tijdens de eerste landschapstalk vierden we de schoonheid van de stolp en dachten we na over de toekomst van deze iconische boerderij. Welk beleid is nodig om de stolp tegen sloop te beschermen en duurzaam gebruik te stimuleren? Welk ambitieniveau moeten gemeenten nastreven om het stolpenlandschap van Noord-Holland te behouden? Is het wenselijk dat oude stolpen zoveel mogelijk behouden blijven of zijn nieuwe stolpen een serieus alternatief – er zijn immers grote verschillen tussen de ruimtelijke en cultuurhistorische waarden van een oude en een nieuwe stolp. In hoofdstuk 1 van deze publicatie leest u meer over de intrinsieke waarde van de stolp.

De tweede landschapstalk vond op en naast de snelweg A9 plaats. Welke mogelijkheden biedt de snelwegomgeving voor het opwekken van zonne-energie? Het maatschappelijke gesprek over de energietransitie leidt tot discussie. 'Het is tien over twaalf, dus wachten is geen optie', zeggen vooral de jonge generatie met een terecht gevoel voor urgentie. Er is een duidelijk tegengeluid van mensen die niet tégen zonne-energie zijn, maar wel om zorgvuldigheid vragen: 'Zonnevelden moeten zoveel mogelijk gebundeld aangelegd worden zodat ze een optimale opbrengst opleveren en er geen versnippering ontstaat. Een goed ontwerp is essentieel, ook langs de snelweg.' Terecht vragen zij om zorgvuldig om te gaan met de ontwerptraditie achter onze snelwegen. Rijkswaterstaat deed ontwerpstudies naar energieopwekking langs enkele snelwegen en wij gingen in gesprek met twee ontwerpers die deze uitdaging aangingen. In de Sammerspolder nabij Egmond – de locatie van de derde landschapstalk – werkt het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier aan een robuuster watersysteem. Tijdens de clusterbui in juni 2021 overstroomden hier de bollenvelden en weilanden en leden boeren grote financiële schade. Klimaatverandering vraagt om actie, vindt het Hoogheemraadschap. Niet alleen in de Sammerspolder, maar in heel Noord-Holland moeten we onze relatie tot het water heroverwegen. Is het logisch om te boeren of te wonen op kwetsbare plekken? Hoever kunnen de grenzen van het watersysteem worden opgerekt? Behalve overstromingen zijn ook droogte en verzilting een bedreiging. We zijn waterverslaafd en hebben tegelijk te weinig vrees voor het water omdat het al zo lang goed gaat.

Tijdens de laatste landschapstalk bespraken we het landschap in de zeventiende-eeuwse droogmakerij de Purmer, die dit jaar 400 jaar bestaat. In de Purmer, onder de rook van Amsterdam, is de druk op de ruimte groot. Kan een gebied waar wonen, werken en recreëren ruimte vragen zijn identiteit behouden? De gemeenten Purmerend, Waterland en Edam-Volendam schrijven een gezamenlijke omgevingsvisie voor de Purmer. Wij gingen in gesprek met Piet Zuidhof van stedenbouwkundig bureau BRO, die het proces daarvoor leidt. Hoe pak je dat aan en wat kan een gezamenlijke visie betekenen voor de toekomst van de Purmer?

De landschapstalks gingen over het Noord-Hollandse landschap en over de toekomst ervan. Het landschap is altijd in verandering. In deze publicatie leest u over vier ontwikkelingen waarin ontwerpers, waterbeheerders, agrariërs, natuurbestuurders, ondernemers en bestuurders samen op zoek zijn naar een duurzame toekomst voor het Noord-Hollandse landschap.

Marrit van Zandbergen
Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland

Intro

BEKIJK HIER HET FILMVERSLAG

De eerste landschapstalk van 2022 was 'Hart voor de Stolp' en vond plaats op een prachtig boeren erf in Twisk. Daar werd de schoonheid van de stolpboerderij gevierd en werd nagedacht over de toekomst van deze iconische boerderij in het landschap van Noord-Holland. Aan tafel zaten Ernst van der Kleij (beleidsmedewerker erfgoed bij provincie Noord-Holland), Jeroen Broeders (wethouder van Drechterland), Renee Stroomer (onderzoeker, stolpbewoner en vrijwilliger bij de Boerderijenstichting), en Rianne de Wit (agrariër, stolpeigenaar en raadslid in Purmerend).

Deze nieuwbouwstolp uit 2012 aan de Dorpsweg in Schellinkhout is gebouwd op de plek van een historische stolp. Het vierkant uit circa 1800 is hergebruikt. Beeld Anna Groentjes

DE TOEKOMST VAN EEN NOORD-HOLLANDS ICOON

Hart voor de stolp

Tekst: Renee Stroomer

Als je een stolpboerderij ziet, weet je bijna zeker dat je in Noord-Holland bent. Dat maakt dit type boerderij uniek: de gehele collectie stolpen is Noord-Holland, samen vertellen zij het verhaal van eeuwen Noord-Hollandse agrarische geschiedenis. Landschappelijke cultuurhistorische waarden komen in het gedrang als er stolpen worden gesloopt. (Van Hoogstraten (et al), 2021) Door schaalvergroting, brand, verwaarlozing en veranderend landschap verdwijnen nog steeds circa twintig stolpen per jaar uit het Noord-Hollandse landschap – sinds 1950, toen waren er nog 10.000, is hun aantal bijna gehalveerd. (Van Hoogstraten, 2015)

Tegelijkertijd heeft een grote groep enthousiaste (toekomstige) stolpeigenaren het beste met hun stolp voor. Zij lopen echter aan tegen complexe regelgeving en menigeen heeft daarom de handdoek in de ring gelegd.

Om het tij te keren zijn er vele onderzoeken en publicaties gewijd aan het behouden van de stolp, zoals de handreiking 'Vierkant achter de stolp 2.0' of het rapport 'Kansen voor de stolp in Noord-Holland' dat overheden instrumenten aanreikt om stolpen te helpen behouden voor de toekomst.

Opvallend genoeg zijn er sinds 1965 ook zo'n 1100 nieuwe stolpen gebouwd. De aanwezigheid van zoveel nieuwe stolpen leidt tot de vraag: is er risico op identiteitsverlies van het Noord-Hollandse landschap door het verdwijnen van de historische stolp of blijft de identiteit intact door de vele nieuwbouwboerderijen waarvan hoofdvorm en volume lijken op hun historische voorbeeld?

De nieuwbouwstolp

Onder nieuwbouwstolpen worden stolpen verstaan die na 1965 zijn gebouwd – het jaar dat in de Nederlandse architectuurgeschiedenis geldt als grens tussen wederopbouwarchitectuur en nieuwbouw (post 65). Na de Tweede Wereldoorlog werden er nog stolpen voor agrarisch gebruik gebouwd. Vanaf eind jaren zestig gebeurde dat ook, maar dan voornamelijk om gebruikt te worden als woonboerderij. Hierbij zijn wel geregeld historische vierkantconstructies toegepast of hergebruikt.

Veel historische stolpen verloren sinds de jaren zestig hun agrarische functie en werden verbouwd tot woonboerderijen, bijvoorbeeld door het toevoegen van grote raampartijen. Het agrarisch bedrijf groeide door schaalvergroting en mechanisatie en de stolpboerderijen waren als bedrijfspand niet meer functioneel. Het tijdperk van de stolpboerderij als bedrijfsgebouw kwam daarmee ten einde (Van Hoogstraten (et al), 2021).

Icoon van het Noord-Hollandse landschap

De stolpboerderij is het meest kenmerkende gebouwtype en een belangrijke identiteitsdrager in het Noord-Hollandse landschap. Het beeld en de beleving van dit landschap worden er in hoge mate door bepaald. De reeksen stolpboerderijen met hun kenmerkende hoofdvorm en monumentale silhouet vormen ruimtelijke structuren in het landschap. Dat stolpboerderijen vaak als reeksen in het landschap staan komt door de kenmerken van de ondergrond en het type landschap. Zo is het landschap in West-Friesland de afgelopen eeuwen vrijwel volledig door boeren gemaakt. Landbouw en landschap zijn hier onlosmakelijk met elkaar verbonden en dit verhaal is nog goed afleesbaar. Meer dan duizend jaar geleden werd het veenpakket geschikt gemaakt voor landbouw. Het overvloedige water werd met lange greppels afgevoerd en daarmee ontstond het nu nog afleesbare verkavelingspatroon. In veel gevallen volgt de rooilijn van de stolp deze verkavelingsrichting en staat daarom iets schuin van de weg af. De stolpen stonden er vooral op de hogere kreekruggen en zo ontstonden kronkelende stolpenlinten. In de droogmakerijen ontstonden reeksen stolpen langs de rechte polderwegen of kanalen. Op Texel verschenen verspreid in het landschap kleine stolpen op hoger gelegen delen in het landschap. In de omgeving Kennemerland stonden reeksen stolpboerderijen op de strandwallen en langs de binnenduintrand. Zo kreeg iedere streek zijn eigen soort stolpenlint of cluster van stolpen. Door hun kenmerkende volumes maken de stolpen de onderliggende landschappelijke structuren goed afleesbaar. In de veengebieden was de drooggevallede veengrond aanvankelijk uitermate geschikt voor akkerbouw. Maar doordat het veen in contact kwam met zuurstof werd het afgebroken (oxidatie) en begon de bodem te dalen – waardoor de wateroverlast toenam, en het land zich na verloop van tijd alleen nog leende voor veeteelt. Hoewel de aanhoudende bodemdaling regelmatige overstromingen en verminderde landbouwmogelijkheden veroorzaakte, leidde het ook tot vindingrijkheid op het gebied van watermanagement en landbouw. Gecombineerd met de bevolkingsgroei aan het eind van de vijftiende en begin zestiende eeuw leidde de omschakeling naar melkveehouderij tot een bloeiende zuivelindustrie, met kaas als belangrijkste product. Deze ontwikkeling hangt samen met de opkomst van de stolpboerderij rond het midden van de zestiende eeuw. Voor een goede kwaliteit kaas was bij de bereiding veel melk nodig en dus een grotere veestapel. De stolpboerderij bood daarvoor de ruimte. Inmiddels zijn zowel de Hollandse kaas, als de dijken, molens en de stolpen internationaal vermaard. (Schuijtemaker, 2018) Stolpen vormen de ijkpunten van het landschap en de rode draad van de Noord-Hollandse agrarische geschiedenis. Vanuit hun stolpen hebben boeren ons landschap ontwikkeld en beheerd.

Belevingswaarde

Erfgoed kan naast cultuurhistorische waarde, stedenbouwkundige waarde, bouwhistorische waarde, architectuurhistorische waarde en ensemblewaarde, ook belevingswaarde hebben. Dit wordt wel 'historische sensatie' genoemd. We beschouwen of ervaren iets op basis van een samenspel tussen verwachting, herinnering, hechting en ervaring. Zodoende ondergaan we een erfgoed in plaats van het statisch te beschouwen. (Van der Laarse, 2005) Wel is belevingswaarde subjectief: het heeft te maken met emotie en gevoel, en is soms moeilijk onder woorden te brengen. Ons bewustzijn van de omgeving komt mede tot stand door het beleven en ervaren van het erfgoed.

Een historische en een nieuwbouwstolp in één beeld gevat. Door hun hoofdvorm en silhouet dragen deze stolpen bij aan de herkenbaarheid van het Noord-Hollandse landschap. Beeld Anna Groentjes

Erfgoed en identiteit

De sloop van historische stolpboerderijen kan leiden tot identiteitsverlies. Maar wat betekenen 'erfgoed' en 'identiteit' precies, en wat is hun relatie?

Erfgoed wordt vaak uitgelegd als sporen uit het verleden die een betekenis hebben in het heden. Deze betekenis en het belang van erfgoed zijn een maatschappelijke constructie. Het zijn zaken die mensen waarderen als erfgoed, zij kunnen zich hiermee identificeren en willen dit bewaren voor de toekomstige generaties. (Bazelmans, 2012) Erfgoed heeft daarmee een maatschappelijk en publiek belang: het vertelt over onze gemeenschappelijke geschiedenis, met verhalen van onze voorouders die betekenis geven aan de plek. Erfgoed is wat ons als gemeenschap bindt. Daarom is het belangrijk de verhalen van de stolpen uit te pluizen en door te vertellen. Erfgoed onderscheidt de ene plek van de andere, zoals de regionaal verschillende stolpenlinten doen. En erfgoed helpt om het landschap te begrijpen – wat aanknopingspunten biedt voor de omgang met het landschap en het erfgoed.

De *identiteit* van de omgeving bestaat uit eigenschappen die voorgaande generaties hebben toegevoegd aan plaatsen of regio's. De identiteit van een regio wordt gekenmerkt door territoriale vormen en symbolen, zoals stolpen. Regionale identiteit ontstaat dan ook uit een wisselwerking tussen sociale processen van betekenisgeving en kenmerken van de omgeving. Hierdoor kunnen inwoners zich identificeren met een plek en zich er thuis voelen. Zo bezien is de omgeving een leefwereld waarin regionale identiteiten het product zijn van de wisselwerking van menselijke betekenisgeving, menselijk handelen en de fysische kenmerken van een gebied. Het menselijk bewustzijn van de omgeving komt dus niet alleen tot stand door geschreven of gesproken informatie, maar ook door het beleven en ervaren van (ondergronds) erfgoed in de omgeving. Doordat de mens deelneemt aan het landschap is de identiteit ervan verbonden met de geschiedenis van de mensen die in dat landschap leven en leefden. (Egberts, 2015).

Vanaf de ene stolp zie je de andere liggen. Deze stolpen staan in een reeks en vormen tezamen een stolpenstructuur. Beeld Daniel Nicolas

‘Wat is het goud van Noord-Holland? Dat de bevolking het stolptype omarmt. Er worden nog steeds veel stolpen gebouwd en ze zijn vaak een inspiratiebron. De stolp is een belangrijk icoon waar steeds op wordt voortgeborduurd. En dat is het toekomstgerichte ervan’

- Ernst van der Kleij, provincie Noord-Holland

Identiteitsdrager van het Noord-Hollandse landschap

Historische stolpboerderijen vertellen door hun plek in het landschap het verhaal van de ontginners, van het ontwateren van het veen waardoor bruikbare akkerbouwgrond ontstond en van de bouw van de eerste boerderijtjes. Ze vertellen ook het verhaal van de steeds natter wordende bodem en de overgang van akkerbouw naar voornamelijk melkveehouderij met name voor kaasproductie, en daarmee het ontstaan van een nieuw en groter type boerderij in de tweede helft van de zestiende eeuw: de stolpboerderij. De stolp is de kroon op het Noord-Hollandse landschap.

De stolpen vertellen ook het verhaal van het agrarisch ondernemerschap. Noodzaak en functionaliteit stonden voorop en de stolp kenmerkt zich door zijn eenvoud. De regionale technieken, bouwwijzen en materialen werden niet gebruikt vanwege hun streekeigenheid, maar omdat ze nu eenmaal voorhanden waren. Als het aanschaffen van materialen van 'buitenaf' goedkoper was, dan werd dit zonder enige overpeinzing gedaan. Deze open houding is de verklaring voor regionale en plaats specifieke adaptaties. (Herngreen, 2002) Naast de historische stolp als bouwwerk, zijn het ook de verhalen die er aan verbonden zijn die we koesteren. Niet alleen hééft de historische stolpboerderij zodoende betekenis, maar zij maakt ook betekenis.

De nieuwe traditie

De provincie Noord-Holland wil bijdragen aan een duurzame toekomst voor de stolp. Voor een effectief stolpenbeleid moet de provincie grip krijgen op de totale collectie stolpboerderijen. Daartoe heeft zij de Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen laten opstellen. (Van Hoogstraten (et al), 2021) De waarderingskaart vormt de basis voor het gesprek en kan dienen als uitgangspunt voor het beleid. Door de kaart weten we wat we hebben aan stolpen, welke waarden ze vertegenwoordigen en dat ze niet allemaal hetzelfde zijn. Door de stolpen in collecties in te delen is maatwerk mogelijk.

Van de circa 1100 nieuwbouwstolpen die tijdens het opstellen van de waarderingskaart zijn aangetroffen, zijn er 595 gebouwd op een plek in het landschap waar ooit een historische stolp stond. Zo'n 530 gebouwen in de vorm van een stolp zijn gebouwd op een nieuwe locatie. (Van Hoogstraten (et al), 2021)

Nieuwbouwstolpen op een historische locatie

De nieuwe gebouwen die in architectuur, volume en silhouet zijn geïnspireerd op de historische stolpboerderij, zijn een teken dat het gebouwtype door de Noord-Hollanders omarmd wordt. Ze worden als een nieuwe jaarring in het landschap gelegd. De herbouw van een stolp op een oorspronkelijke plek kan worden opgevat als een reconstructie en draagt zo bij aan de herkenbaarheid van het historische Noord-Hollandse landschap, mede omdat het volume en silhouet op de historische locatie is blijven bestaan.

Alle historische stolpen en alle nieuwbouwstolpen op een historische locatie zijn landschappelijk van belang omdat ze stedenbouwkundige waarden vertegenwoordigen – als onderdeel van het landschap en/of onderdeel van een stolpenstructuur. Die waarden worden gevormd door de zichtbaarheid vanuit de omgeving, de positie ten opzichte van de weg of dijk en het landschapstype, en de positie ten opzichte van de directe omgeving – bijvoorbeeld als element tussen de lintbebouwing of solitair in het landschap –, en tot slot de herkenbaarheid van de historische structuur waar de stolp aan ligt. (Van Hoogstraten (et al), 2021)

Vaak is het oorspronkelijke stolpenerf behouden gebleven en hebben nieuwbouwstolpen op een oude locatie ensemblewaarde. Deze waarde gaat uit van de stolp in samenhang met erf en bijgebouwen. De indeling en inrichting van het erf vertelt veel over het gebied waarin de stolp ligt.

Onderdeel van de landschapspark was een excursie door Twisk. Tussen de stolpen langs dit West-Friese stolpenlint staat deze rijksmonumentale stolp uit 1650, met stenen tuitgevel en een deels eikenhouten en grenenhouten vierkant. Beeld André Ruscher

”

Nieuwbouwstolpen op een nieuwe locatie

Gebouwen in de vorm van een stolp (doorgaans in gebruik als woning) op een plek waar *niet* eerder een stolpboerderij stond, dragen minder bij aan de herkenbaarheid van het Noord-Hollandse landschap. Ze staan immers vaak op een locatie in het landschap die uit historisch oogpunt niet logisch is voor een stolp en daarmee passen ze niet in de landschapstypologie. Stolpboerderijen werden van oudsher gebouwd langs de ontginningsas en op de hoger gelegen delen van het landschap – zo zijn bijvoorbeeld de lange kronkelende West-Friese dorpslinten ontstaan. De bodem was belangrijk voor de locatie van de historische stolpen. Een stolp in een nieuwbouwwijk is wezensvreemd.

De historische stolp is onvervangbaar

Een nieuwe stolp op een locatie waar ooit een stolp stond draagt bij aan de herkenbaarheid van het Noord-Hollandse landschap door zijn hoofdvorm en silhouet. Op de schaal van het piramidelandchap lijkt er daarom geen identiteitsverlies. Maar hoewel er geen verlies is van het beeld, is er wel verlies aan verhalen over het agrarische verleden van Noord-Holland. De jarenlange overlevering van intrinsieke waarden die in de historische stolpen zijn verankerd is verloren gegaan.

Dit gaat om de cultuurhistorische waarde – het verhaal dat de stolp representeert –, maar ook over de bouwhistorische, archeologische en architectuurhistorische waarde. Het historische materiaal, onder en boven de grond, is de moeite waard om te behouden – het voelen van de geschiedenis, het ambacht, het streekgebonden kleur- en materiaalgebruik en de detaillering. Een historische stolp kun je niet zomaar vervangen door een nieuwbouwstolp omdat aan het historische gebouw de geschiedenis fysiek afleesbaar is: de typerende verhoudingen, de pragmatische bouw, de stolpenlogica met haar formele en informele gevels en verfijning. Dat alles is onvervangbaar en maakt dat de historische stolpboerderij een gewaardeerd bouwtype is, niet in de laatste plaats vanwege de schoonheid van haar vergankelijkheid.

Zoals een replica van een kunstwerk nooit dezelfde waarde heeft als het origineel, zo kan ook de nieuwbouwstolp de historische agrarische stolp niet vervangen. Aan oude boerderijen kan de betekenis van het Noord-Hollandse agrarische erfgoed afgelezen worden, kunnen verhalen verteld worden en kan de waarde van het agrarische landschap begrepen worden. Het zou een groot verlies zijn als we, omdat er toch nieuwe stolpen in het landschap verschijnen, achteloos omgaan met de historische collectie met haar materiële authenticiteit. (Van Hoogstraten (et al), 2021)

Een eenmaal verdwenen historische stolpboerderij is onvervangbaar en daarom moeten we blijven nadenken over het toekomstbestendig maken van de historische stolp door mogelijkheden te zien en alle mogelijke instrumenten volledig te benutten.

“

Intro

BEKIJK HIER HET FILMVERSLAG

De tweede landschapstalk vond plaats op en naast de A9. Welke mogelijkheden biedt de snelwegomgeving voor het opwekken van zonne-energie? Met elkaar in gesprek gingen Edward Stigter (gedeputeerde duurzame energie en klimaat van provincie Noord-Holland), landschapsonwerper Laura de Bonth (Urban Synergy), Jan Timmerman (Rijkswaterstaat), en Ian Minnes (Jong RES Noord-Holland).

Ontwerp voor zonnepanelen bij de aansluiting Holsloot langs de A37. Beeld Studio Marco Vermeulen.

ZONNEPANELEN TUSSEN WEG EN LANDSCHAP

Energieopwekking langs snelwegen

Tekst: Marrit van Zandbergen

In de Regionale Energiestrategieën (RES) zijn alle mogelijke locaties voor energieopwekking onderzocht. De snelwegomgeving komt als een van de kanshebbers uit de bus. De dynamische omgeving van snelwegen lijkt goed aan te sluiten op de dynamiek van de energietransitie. Er lijkt ook veel draagvlak voor energieopwekking langs snelwegen te bestaan. Als het langs de snelweg niet kan, waar dan nog wel, zou je kunnen zeggen.

In deze landschapstalk zoomen we in op de snelweg. Wat is de waarde van onze snelwegen voor de weggebruiker en hoe kijken we vanuit het landschap naar de snelweg? Wat doet de toevoeging van zonnepanelen met deze waarden? In hoeverre is het omliggende cultuurlandschap beleefbaar vanaf de Nederlandse snelweg en welk effect gaan zonnepanelen hierop hebben?

De ontwerptraditie van de Nederlandse snelweg

Nederland kent een lange traditie in het snelwegontwerp. De eerste snelweg werd in 1939 in gebruik genomen. Het begrip *parkways* was uit New York overgewaaid en inspireerde Nederlandse ontwerpers. Langs de Amerikaanse *parkways* werden groenstructuren aangelegd zodat de wegen in een parkachtige omgeving kwamen te liggen. Nederlandse ontwerpers voegden hier de interactie met het landschap aan toe: een snelweg mocht het landschap niet zomaar doorsnijden, maar werd in samenhang met het landschap ontworpen. Zo verschenen er in landschappen met rechte lijnen rechte wegen, in bosachtig landschap kreeg de weg een slingerend verloop. Landschapsarchitecten van Staatsbosbeheer hielden zich vanaf het begin bezig met het ontwerp van snelwegen, hun ruimtelijke inpassing en de beplanting erlangs. (Steenhuis en Hooimeijer, 2009, p. 362-385)

De houding tegenover de aanleg van wegen is in de loop van de twintigste eeuw sterk veranderd. Aanvankelijk werd er niet getwijfeld aan de noodzaak. Vanaf de jaren zestig en zeventig groeide echter het besef dat snelwegen veel impact hebben op natuur en ecologie. Er kwam meer aandacht voor natuur, beplanting en biodiversiteit langs de wegen. Hiermee veranderde het onderhoud, dat eerst pragmatisch van aard was. Boeren maaiden bijvoorbeeld het gras in de berm en gebruikten dat als veevoer. Later werden de bermen met andere gras- en plantensoorten ingezaaid om de biodiversiteit te vergroten. Het beheer raakte meer gericht op natuurbeheer en minder op productie. (Steenhuis en Hooimeijer, 2009, p. 362-385)

Dat er met zorg met snelwegen omgegaan wordt is niet vanzelfsprekend. In de jaren tachtig was er veel verrommeling langs de snelweg door de verstedelijking van deze gebieden. Met de toename van het verkeer, nam de druk toe om met zorg met snelwegen en hun omgeving om te gaan. (Must Stedebouw, 2013) De aandacht voor het ontwerp van de snelweg nam weer toe en sindsdien is er veel hersteld en verbeterd. Door deze ontwerpaandacht heeft Nederland nu een rijkswegennet van hoge kwaliteit. Door een goede aansluiting op het landschap maken de meeste snelwegen beleving van het cultuurlandschap mogelijk vanaf de weg. De zichtbaarheid van de weg vanuit het landschap is veelal minimaal, doordat de weg de confrontatie met het landschap niet aangaat, maar er juist in meegaat. Hierdoor worden de waarden van het cultuurlandschap zo min mogelijk aangetast door de weg.

Ontwerpprincipes van de Nederlandse snelweg

Rijkswaterstaat onderscheidt drie typen snelwegen: de autonome weg, de landschappelijke weg en het infralandschap.

Autonome wegen zijn meestal de oudste wegen die dwars door het landschap werden getrokken, hiermee weinig rekening hielden en daardoor autonome lijnen door het landschap zijn geworden. Bij de volgende generatie wegen werd veel meer rekening gehouden met het landschap. Deze *landschappelijke wegen* voegden zich naar het landschap door bijvoorbeeld hun hoogteligging en landschappelijke inrichting. De laatste twintig jaar zijn er in Nederland steeds meer gebieden waar de weg het landschap overvleugelt, met name door de bundeling van infrastructuur en stedelijke ontwikkeling rondom de snelweg. Dit soort gebieden wordt *infralandschappen* genoemd. (Neuman (e.a.), 2013, p. 19-23)

Naast de indeling in typen heeft elke snelweg zijn eigen karakter, dat afhankelijk is van de ligging in het landelijk of stedelijk gebied en de inrichting met wegmeubilair zoals geleiderails, matrixborden, verlichting, beplanting en rustplaatsen. Een consequente toepassing van uniforme materialen en vormen zorgt voor eenheid en samenhang over het hele tracé. Dit draagt bij aan de herkenbaarheid van de weg en een rustig beeld.

Herkenbare elementen, zoals het trekvogelthema langs de A2, waarbij vogels op bijvoorbeeld geluidswallen staan afgebeeld, ondersteunen het eigen karakter van een weg. (Rijkswaterstaat, 2019, p. 23)

Ontwerpen aan snelwegen is een heel andere opgave dan het ontwerpen van gebouwen of aan landschap. Dat komt door de manier waarop snelwegen gebruikt worden. De automobilist raast er met grote snelheid overheen en beleeft de omgeving hierdoor vanuit een beperkt perspectief. Bewegwijzeringsborden en vangrails lijken vanuit de auto een menselijke maat te hebben, maar zijn in feite grof en robuust vormgegeven. Een enkele bomenrij geeft aan een landweg al een besloten gevoel, langs een snelweg is hiervoor een dubbele rij nodig. (Neuman (e.a.), 2013, p. 27)

Andere zaken zoals veiligheid en onderhoud vormen eveneens kaders voor ontwerpen langs de snelweg. Ze zijn nog belangrijker geworden naarmate het verkeer drukker werd en auto's sneller gingen rijden. Vanuit veiligheidsoverwegingen mogen er bijvoorbeeld geen elementen langs snelwegen staan die weggebruikers kunnen afleiden. (Rijkswaterstaat, 2019, p. 5)

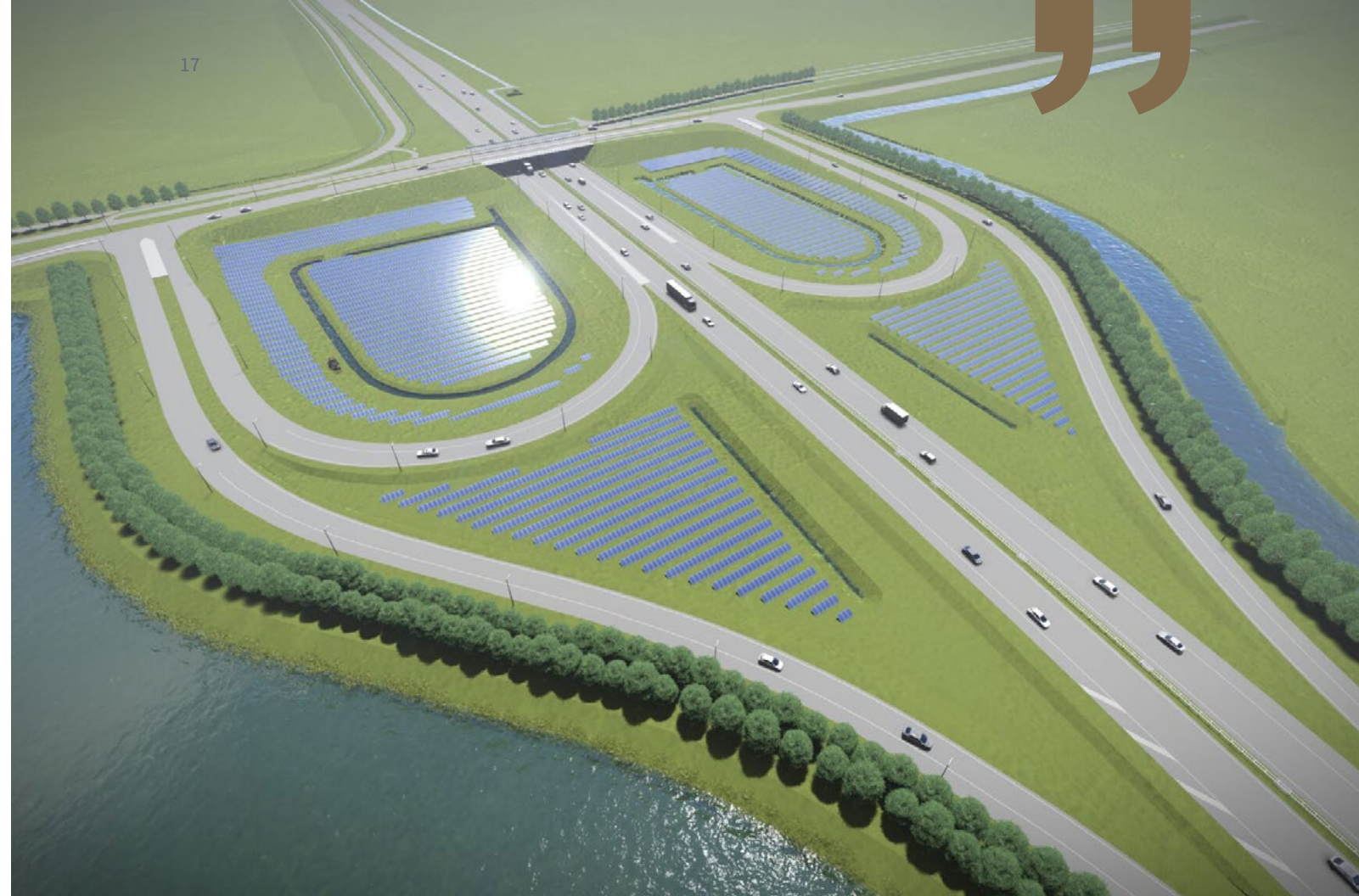
De snelweg als drager van zonne-energie

In veel Regionale Energiestrategieën wordt de snelwegzone genoemd als potentiële drager van zonne-energie. Het rijkswegennet beslaat ruim 3000 kilometer. Hierbij horen bermen, middenbermen en grond in en rondom knooppunten en op- en afritten. Dit grondoppervlak biedt mogelijkheden voor energieopwekking.

Energieopwekking langs snelwegen zal een grote ruimtelijke impact hebben – wat vraagt om hoogwaardig ontwerpen. Ontwerpers zouden vrij moeten kunnen denken over de mogelijkheden. Uitgangspunt hierbij is dat het oorspronkelijk ontwerp van de snelweg gerespecteerd wordt. Een tweede voorwaarde is dat de weg in zijn geheel herkenbaar blijft, dat energieopwekking niet tot versnippering leidt. Over een lengte van tientallen kilometers weg moet volgens Rijkswaterstaat een duidelijk concept uitgerold worden, wat de continuïteit en uniformiteit in materialen, vormen en thema's ten goede moet komen. (RCE en Rijkswaterstaat, 2018, p. 72)

Daarnaast is de ervaring van het landschap vanaf de weg van belang – als eerbetoon aan het oorspronkelijke wegontwerp en de ervaring van miljoenen mensen die het Nederlandse landschap dagelijks vanaf de weg beleven. Tot slot is er binnen het oorspronkelijk ontwerp van de Nederlandse snelwegen goed nagedacht over de zichtbaarheid van de weg vanuit het landschap en zonnevelden kunnen dat ondermijnen. Dit soort neveneffecten verdient aandacht in het ontwerp.

Er zijn verschillende benaderingen mogelijk voor energieopwekking langs snelwegen. Ten eerste kan de snelweg optimaal benut worden voor energieopwekking. Hierdoor ontstaat een nieuw type snelweg. Overal waar het mogelijk is verschijnen zonnepanelen en wordt een nieuwe lijn door het landschap gecreëerd – een zonneroute. Belangrijk is dat de weg nog steeds als één geheel beleefd wordt om de rust en herkenbaarheid te behouden.

Ontwerp voor zonnepanelen bij de aansluiting Purmerend langs de A7. Beeld Urban Synergy

Ten tweede kunnen er clusters van zonnepanelen op strategische plekken langs de snelweg worden geplaatst, bijvoorbeeld bij knooppunten en op- en afritten. Dit wordt ook wel een kralenketting genoemd. De snelweg behoudt zijn oorspronkelijke karakter en de zonnevelden zijn incidentele toevoegingen. Zonnevelden kunnen in meer of mindere mate aangelegd worden langs de weg waardoor ze de uitstraling ervan meer of minder bepalen. Zowel bij veelvuldige als bij incidentele toepassing is continuïteit de verbindende factor. Met een goed ontwerp kan er samenhang tussen de zonnevelden ontstaan, en blijft de snelweg een herkenbaar lint.

Ontwerpstudies voor zonne-energie langs de snelweg

Rijkswaterstaat onderzoekt in enkele ontwerpstudies de mogelijkheden voor zonne-energie langs snelwegen mét aandacht voor ruimtelijke kwaliteit. Er zijn studies gedaan langs de snelwegen A6, A7, A35 en A37. (De Bonth (e.a.), 2019, p. 5) 'In principe lenen alle wegtypen zich voor de aanleg van zonnepanelen, maar de landschappelijke weg biedt de meeste mogelijkheden. Een autonome weg heeft een strakke belijning waardoor er minder ontwerpruimte is voor zonnevelden. Het infralandschap is vaak stedelijk gebied, hier is de ruimte schaars', vertelt Jan Timmerman, projectleider bij Rijkswaterstaat. Op de vraag of Timmerman energieopwekking langs de snelweg een vooruitgang vindt, reageert hij ambivalent: 'Vanuit de doelstelling voor mobiliteit is energieopwekking langs de weg niet de meest logische keuze, de weg is immers een complexe omgeving waar rekening moet worden gehouden met tal van aspecten zoals veiligheid en beheerbaarheid. De energietransitie is echter een maatschappelijke opgave waar we als Rijkswaterstaat aan willen bijdragen en daarom gaan we de uitdaging aan.'

Met de ontwerpstudies streeft Rijkswaterstaat naar een optimale vormgeving en inpassing. Timmerman: 'We kiezen ervoor om de weg in zijn geheel en met één team te bekijken, dit om versnippering en verrommeling te voorkomen.' Met de ontwerpstudies wordt gezocht naar de hoogst haalbare kwaliteit.

Participatie speelt een belangrijke rol in het ontwerponderzoek: 'Bewoners en andere belanghebbenden denken tijdens werksessie mee over de locatiekeuzes en het ontwerp. Hiermee benutten we de lokale kennis en vergroten het draagvlak voor de zonnenvelden.' Dat deze aanpak vruchten afwerpt blijkt uit het aantal bezwaarschriften tegen de aanleg van de A37 in Drenthe: dat is minimaal en vooral gericht op technische aspecten.

Voor de A37 is een tot in detail uitgewerkt ontwerp gemaakt dat door een uitvoerende partij opgepakt zal worden. Voor energieopwekking langs de A7 zijn alleen ontwerpprincipes opgesteld. 'Ontwikkelaars doorlopen zelf het participatietraject en zijn verantwoordelijk voor het ontwerp dat moet voldoen aan de ontwerpprincipes.' De installaties langs één weg worden, met het oog op uniformiteit, bij voorkeur door één partij uitgevoerd – al is dat soms niet mogelijk omdat het financieel niet haalbaar is of de aanleg van een zonnenveld meelift met een ander werk zoals een wegverbreding of de aanleg van kabels en leidingen.

Zonneroute A37

De A37 in Drenthe is een landschappelijke weg die verschillende landschapstypen doorkruist. In het landschap van de veenontginningen past de weg door zijn rechte structuur naadloos bij de smalle en langgerekte percelen. In het besloten esdorpenlandschap van de Hondsrug meandert de weg mee met de loop van de beken in het gebied. (Neuman (e.a.), 2013, p. 149)

Ontwerp voor rode panelen langs de rechtstanden van de A37 in stedelijk gebied. Beeld Studio Marco Vermeulen

Landschapstolk langs de A9.

De energieopwekking langs de A37 is ontworpen als een zonneroute, wat betekent dat zonnepanelen de aanblik van de weg zullen bepalen. Langs de rechtstanden, de lange stukken weg tussen op- en afritten en knooppunten, komen zonnepanelen in de bermen en tussenbermen en op bijvoorbeeld geluidswallen en -schermen. Op de knooppunten, aansluitingen en op- en afritten komen kunstwerken van zonnepanelen. Bij de A37 begeleidde Rijkswaterstaat de participatie en het ontwerpproces. Het ontwerp is tot in detail uitgewerkt door stedenbouwkundig bureau Studio Marco Vermeulen. Marktpartijen die hier aan de slag willen, bouwen straks conform het ontwerp.

Bertus van Woerden is architect bij Studio Marco Vermeulen en medeverantwoordelijk voor het ontwerp. Hij legt essentie van het ontwerp uit: 'We hebben gewerkt met een principe dat we scenografische frequentie noemen: lange stukken snelweg worden afgewisseld door bijzondere plekken. Op de lange stukken zijn de panelen onopvallend geplaatst en is het zicht over het landschap vrijgehouden. Ook vanuit het landschap willen we zo weinig mogelijk zicht op de panelen en de snelweg. Op de knooppunten en aansluitingen liggen de bijzondere plekken, hier bevindt de weggebruiker zich in de wereld van de snelweg en mag het kunstwerk van zonnepanelen gezien worden.'

Het ontwerp is tevens onderscheidend door het fysische principe dat erachter schuilgaat: 'We onderzochten de relatie tussen de stand van een zonnepaneel ten opzichte van de zon en de opbrengst: hoe ver kan je een paneel van de zon wegdraaien en toch efficiënt zijn? Zo hebben we installaties bedacht met vloeiende en verrassende vormen, die toch nog rendabel zijn. Ze worden vooral toegepast op de aansluitingen, waar we echte kunstwerken proberen te maken.'

In het ontwerp is ook aandacht voor het cultuurlandschap. De A37 volgt de rechte en glooiende lijnen van de verschillende landschapstypen. 'Wij hebben dit ontwerpprincipes willen benadrukken door de panelen per landschap een andere kleur te geven. In het zanderige esdorpenlandschap zijn de panelen zandkleurig, langs stedelijk gebied worden ze rood en in de veenontginningen maken we ze groen. Zo proberen we met de zonneroute te communiceren dat er een wisselwerking is tussen de weg en de landschapstypen.'

Op de knooppunten is het lastiger om de relatie met het landschap te leggen. Zo heeft een klaverblad een dominante vorm die losstaat van het aangrenzende landschap. 'Het is beter om daar een kunstwerk te maken dat een eigen wereld toevoegt aan de snelweg, dan om de wisselwerking met het landschap te zoeken.'

Of Van Woerden een voorstander is van energieopwekking langs snelwegen? 'Honderd procent zekerheid is er nooit. Zo gaat energieopwekking vaak ten koste van natuur en ecologie omdat er soms bomen gekapt moeten worden voor de aanleg van een zonnenveld en omdat zonnepanelen invloed hebben op het bodemleven. Dat gaat mij aan het hart. Toch moet de transitie doorgaan en daar is ruimte voor nodig. Dan is de snelweg wel de plek waar je relatief weinig schade aanricht – zowel aan natuur en ecologie als aan landschap- en cultuurhistorie.'

Geclusterde energieopwekking langs de A7

Het Noord-Hollandse gedeelte van de A7 is onderdeel van de pilotstudies van Rijkswaterstaat. De A7 is een landschappelijke snelweg die vlak in het landschap ligt waardoor hij er bijna in wegvalt en weinig opvalt. De weg doorsnijdt in Noord-Holland verschillende landschapstypen: de Beemster, het veenweidegebied, West-Friesland en de Wieringermeer. De A7 volgt grotendeels het verkavelingspatroon van deze landschappen en buigt mee waar de verkaveling van richting verandert. (Neuman (e.a.), 2013, p. 75)

De A7 is een voorbeeld van een landschappelijke weg. Vanaf de snelweg beleef en ervaar je de diverse landschappen van Noord-Holland. In de Beemster staat een prachtige dubbele bomenrij langs de weg, zoals er in de droogmakerij van oudsher bomenrijen langs wegen staan. De ruimte naast de snelweg is bij de A7 echter beperkt en er is geen of slechts een smalle middenberm. Vanwege het gebrek aan ruimte en om de beleving van het landschap niet te verstoren, koos het ontwerpteam voor een geclusterde aanpak. Bij de aansluitingen Wognum, Abbekerk, Medemblik en Middenmeer komen zonnevelden – daartussen blijft de weg leeg. Stedenbouwkundige Laura de Bonth van ontwerp bureau Urban Synergy werkte mee aan de ontwerpstudie. 'Continuïteit in het ontwerp, de materiaalkeuze en de aanleg zijn essentieel', benadrukt de Bonth. 'Daarom moeten de clusters bij voorkeur door één ontwikkelaar aangelegd worden of je moet de gewenste beeldkwaliteit van tevoren vastleggen en meegeven in de uitvraag.'

In de studie van de A7 is alleen gekeken naar de kansen voor zon op grond van Rijkswaterstaat. De uitkomst laat zien dat met het concentreren van panelen rondom afritten een aanzienlijke opwek mogelijk is, zonder het ontwerp van de snelweg en de beleving van het landschap onnodig aan te tasten.

De Bonth is kritisch over grootschalige energieopwekking langs snelwegen in het algemeen. Landschappelijke wegen lenen zich er minder goed voor dan autonome snelwegen 'De Nederlandse snelwegen zijn met zorg ontworpen en aangelegd en miljoenen mensen beleven het landschap vanaf de weg. We kunnen onze snelwegen niet zonder meer veranderen voor energieopwekking, hier moet heel goed aan ontworpen worden. Dit vraagt om keuzes per snelweg. Op sommige plekken langs de snelweg is er weinig mogelijk en is een geclusterd zonneveld in het landschap toch een betere optie. Natuurlijk is de urgentie groot en aansluitingen en knooppunten zijn daarom de beste plekken om te beginnen.'

Energieopwekking langs snelwegen, dé toekomst?

De zonnevelden langs de A37 en A7 zijn naar verwachting tegen 2030 gereed. Hoe we er dan op terugkijken? De energietransitie is onvermijdelijk. Dat zij een enorme impact zal hebben op ons landschap is duidelijk. Bovendien zijn er veel bedreigingen en valkuilen. Deze complexe opgave vraagt namelijk om een afweging tussen verkeersveiligheid, beheerbaarheid, rentabiliteit, technische realiseerbaarheid en ontwerp kwaliteit. Het gaat om tijdelijke installaties die over 25 tot 30 jaar mogelijk weer weg kunnen – de houding 'het is maar tijdelijk' ligt op de loer terwijl de installaties een forse investering vergen. Ook als de kosten oplopen en er moeilijke afwegingen moeten worden gemaakt blijft ontwerp kwaliteit prioriteit.

Het leggen van een relatie met cultuurhistorie en het cultuurlandschap lijkt slechts beperkt haalbaar. De kleurkeuzes van Studio Marco Vermeulen, waarbij de zonnepanelen in de verschillende landschapstypen een eigen kleur krijgen, laten zien wat er wel mogelijk is.

Energieopwekking langs snelwegen is een sprong in het diepe waartoe de klimaatverandering ons dwingt. Laten we ons er bewust van zijn dat deze ingreep vraagt om zorgvuldigheid en een investering in ontwerp kwaliteit. Daarmee kunnen we de schade beperken en wellicht zelfs hier en daar nieuw erfgoed aan ons wegennet toevoegen.

Brugperspectief met invulling voor energieopwekking. Beeld FABRICation, van Paridon X de Groot, Bright, Generation Energy, PosadMaxan

Zonne-energie en cultuurhistorie

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) onderscheidt in zijn handreiking 'Energie en Erfgoed' vijf ontwikkelprincipes om de kwaliteit van het landschap mee te nemen in de ontwikkeling van zonne-energie.

- **Continuïteit in tijd en plaats.** Sommige landschappen hebben zich in hoog tempo ontwikkeld, terwijl andere lang gelijk zijn gebleven. Zonne-energie past beter in dynamische landschappen.
- **Continuïteit in functie.** Sommige landschappen, zoals de veenontginningen, zijn van oudsher energielandschappen. In andere landschapstypen was energieproductie kleinschalig en meer gericht op eigen verbruik. Dit contrast kan inspiratie bieden voor de schaal van de energieproductie van de toekomst.
- **Continuïteit in vorm.** Bij inpassing van nieuwe energie kan gebruikgemaakt worden van bestaande vormen in het landschap. Echter, een volledig historisch beeld met zonne-energie is moeilijk te realiseren. Dit neemt niet weg dat verwijzingen naar historie gekoesterd of aangebracht kunnen worden.
- **Duurzame ontwikkeling.** Het landschap is een dynamische ruimte waarin veranderingen plaatsvinden. Planvorming wordt gericht op zonnevelden die voor de lange termijn een plek krijgen in het landschap. Voorkom slordigheid onder het credo 'het is maar tijdelijk'.
- **Inpassen.** Zonnevelden inpassen in de historische maatvoering van percelen.

Intro

BEKIJK HIER HET FILMVERSLAG

In juni 2021 leidden hevige regenbuien tot overstromingen van bollenvelden, weilanden en kelders in de Sammerspolder bij Egmond. De schade was enorm, met name voor de boeren. Tijd om in actie te komen, aldus het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK), want het watersysteem is niet ontworpen voor de hevige regenval. Hoe kunnen we de waterproblematiek aanpakken? Hoe kunnen we de watersystemen verbeteren en ruimtelijk inpassen met oog voor de waarden van het landschap en ruimtelijke kwaliteit? Welke kansen biedt historische kennis over het watersysteem voor de nieuwe opgave? Aan tafel tijdens deze derde landschapstalk zaten Klazien Hartog (HHNK), Steven Slabbers (Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit), Mart Brouwer de Koning (LTO Kennemerland-Zaanstreek) en Pieter Korstanje (BUCH-gemeenten).

De landschapstalk vond plaats in een stal in de Sammerspolder. Het gesprek ging over de toekomst van het landschap in relatie tot het waterbeheer. Beeld Peter Schat

NAAR EEN ROBUUSTER WATERBEHEER

Overstromingen in de polders

Tekst: Lisa Timmerman

De klimaatverandering heeft een grote impact op het waterbeheer. Zo viel in juni 2021 in Noord-Holland in korte tijd extreem veel neerslag waardoor bollenvelden, weilanden, straten, huizen en kelders blank kwamen te staan. Dergelijke piekbuien komen steeds vaker voor. Daarnaast zijn er steeds vaker lange perioden waarin geen of nauwelijks neerslag valt en verdroging dreigt. Recente klimaatrapporten voorspellen dat de extremen zullen toenemen en vaker voorkomen. We moeten anticiperen op deze ontwikkelingen, maar hoe kan het watersysteem verbeterd worden zodat de waterveiligheid geborgd blijft, wateroverlast voorkomen wordt en voldoende water van een goede kwaliteit beschikbaar blijft, en met oog voor ruimtelijke kwaliteit?

Recente wateroverlast

Tussen 18 en 20 juni 2021 werd de regio Alkmaar, Bergen, Castricum, Egmond, Warmenhuizen en de Zijpe getroffen door twee extreme regenbuien. Op vrijdagavond 18 juni viel in twee uur tijd meer dan 100 millimeter en plaatselijk wel 140 millimeter water. Een dag later kwam daar nog 40 tot 60 millimeter bij. De intensiteit en omvang van de buien en de daaropvolgende overlast kwamen als een verrassing. Het KNMI voorspelde 20 millimeter neerslag en er was 's morgens nog water ingelaten vanuit de boezemgebieden in de polders – vanwege de heersende droogte konden agrariërs wel wat water gebruiken.

Doordat in korte tijd zoveel regen viel, steeg het water in de waterlopen tot aan het maaiveld en bleef het tussen de gewassen op het land staan. De situatie was het meest nijpend in Callantsoog, de Zijpe, de Sammerspolder, de Baafjespolder en de Egmondermeer. De gemalen voerden ieder gemiddeld 15 millimeter water per dag af, een deel van de lokaal gevallen 200 millimeter trok de bodem in en een deel werd opgeslagen in het watersysteem – kanalen, ringvaarten, meren en waterbergingsgebieden. Maar met zulke hoeveelheden neerslag was dat niet genoeg. De rest bleef liggen op het land, waardoor (bol)gewassen verloren gingen en boeren grote schade leden.

Een steeds minder fijnmazig watersysteem

Dat het zover kon komen, komt niet alleen door klimaatverandering. In de afgelopen eeuwen kreeg het water steeds minder ruimte in Noord-Holland. Eeuwen voordat het begrip klimaatadaptatie in zwang raakte, wisten de Noord-Hollanders al wat het inhield. Op de hoogste delen in het landschap legden de bewoners bouwlanden aan en de aangrenzende lage delen werden slechts voor hooi- en weiland gebruikt. De mensen woonden op de overgang tussen hoog en laag, net hoog genoeg om droge voeten te houden. Was er geen natuurlijke verhoging in het landschap voorhanden, of was deze niet hoog genoeg, dan wierpen ze een terp op. In de afgelopen eeuwen lukte het de bewoners steeds beter om de omstandigheden naar hun hand te zetten. Delen van het landschap werden met dijkes omringd en daarmee ontstonden de eerste polders, waar de boeren de waterstand kunstmatig konden regelen. Bij het inpolderen kwamen ook boezems tot stand, waar het polderwater werd opgeslagen en afgevoerd – eerst via een spuisluis, later door molens. Na een reeks van technologische ontwikkelingen werd het in de vijftiende eeuw niet alleen mogelijk om landerijen droog te houden, maar ook om meren droog te leggen en als landbouwgebied in te richten.

Gaandeweg werd er steeds meer water uit het systeem verbannen. Dat ging op grote schaal door in de periode van de ruilverkavelingen, in de jaren zeventig, toen vele vaarten en tochten werden gedempt en kavels en percelen werden samengevoegd waarbij sloten en greppels verdwenen. Deze ruimtelijke herinrichting maakte het watersysteem nog minder flexibel. In de afgelopen decennia werden meer greppels dichtgeschoven, akkers geëgaliseerd en nam de bodemkwaliteit af door intensieve landbouw en het gebruik van steeds zwaardere machines.

Het besef van de ontwrichtende kracht van het water verdween in de loop van de tijd naar de achtergrond. De zorg voor het waterbeheer werd bijna uitsluitend de verantwoordelijkheid van het hoogheemraadschap. Sinds het Nationaal Bestuursakkoord Water uit 2003 richtte het hoogheemraadschap diverse waterbergingsgebieden in, zodat het watersysteem voldoet aan de afgesproken normen, de basisbescherming. Tegelijkertijd verschenen nieuwe woonwijken en bollenvelden in de laagste delen van Noord-Holland. En ook vandaag de dag zet deze trend door, denk aan de woningbouwplannen in de Haarlemmermeer.

Het landschap leidt

Dat juist de Sammerspolder in juni vorig jaar overstroomde was niet verrassend. De polder ligt op een laaggelegen strandvlakte met aan weerszijden hoger gelegen strandwallen: in het westen de strandwal en binnenduintrand van de Egmond en in het oosten de strandwal waar Limmen, Heiloo en Alkmaar op liggen. Van nature is de Sammerspolder dan ook een nat gebied – ooit een moeras waar het water zich verzamelde en via langzaam stromende slingerende veenriviertjes richting het noorden of zuiden afwaterde.

Op een historische kaart uit circa 1550 liggen in het gebied van de huidige Sammerspolder drie meren: het Sammersmeer, Siericxmeer en Coetemeer. Ze werden gevoed door beekjes vanuit de duinen, de duinrellen, en het Coetemeer stond in open verbinding met de Egmondermeer. Waarschijnlijk ontstond de Sammerspolder in de tweede helft van de zestiende eeuw als gevolg van de droogmaking van de Berger- en Egmondermeer. Met de inpoldering van deze meren bleef van de ruimte voor waterberging, de boezem, vrijwel niets over en moest het water richting de grote Schermerboezem worden afgevoerd. De problemen met de afwatering op de boezems waren waarschijnlijk een stimulans om de landerijen ten zuiden ervan te bepolderen. Met een eigen ringdijk, ringvaart en molen om het overtollig water weg te malen ontstond de Sammerspolder.

Vanwege de natuurlijke natte omstandigheden bestond de polder tot de jaren zeventig nog voor het overgrote deel uit grasland, weidegebied. Pas de laatste decennia zou dat veranderen en inmiddels maakt de polder deel uit van een bollenconcentratiegebied. Alleen de lagere ligging, het gemaal en de namen Zomerdijkje en Maalwater herinneren er aan het van nature moerasachtige karakter. Toch maakt de recente overstroming duidelijk dat het natuurlijke landschap nog steeds leidend is – *nature never forgets*. Het water koos zijn oude loop en de drooggemalen moerassen veranderden opnieuw in drassige gronden.

Lokale kortetermijnoplossingen

Om de kans op een volgende overstroming in de Sammerspolder te beperken, werkt het hoogheemraadschap aan het watersysteem. Zo wordt bekeken of er twee boezemtakken ter hoogte van Egmond met een nieuwe verbinding aan elkaar gekoppeld kunnen worden, zodat het water in de toekomst beter verdeeld wordt over het boezemsysteem. Daarnaast werkt het hoogheemraadschap aan de inrichting van een waterberging voor het Schermerboezemsysteem op het terrein van het nabijgelegen voormalige vliegveld Bergen. Door hier vlak na een hevige regenbui tijdelijk water op te slaan, alvorens het af te voeren naar het Noord-Hollands Kanaal en bij Den Helder in zee te lozen, wordt tijd gekocht.

Een andere oplossing om het watersysteem robuuster te maken is het bouwen van voortstuwers bij Alkmaar. Al het water dat in de Sammerspolder en omgeving valt, moet door de stad Alkmaar naar het Noord-Hollands Kanaal of de Schermerboezem worden afgevoerd. Vanaf daar wordt het water naar Den Helder (gemaal Helsdeur), Schardam (gemaal Mantel), Zaandam (Zaangemaal) of Monnickendam (gemaal in aanbouw) geleid om te lozen.

Foto Peter Schat

De afwatering door Alkmaar verloopt stroef. Het water uit diverse polders komt er samen en moet de binnenstad door. De stad is een bottleneck en de aanhoudende verstening versterkt de problemen. De nieuw te bouwen voortstuwers kunnen het water door het stedelijk gebied sturen en zo de afwatering verbeteren. Het hoogheemraadschap onderzoekt de haalbaarheid van deze oplossing.

Tot slot werkt het hoogheemraadschap aan het voorkomen van instroom vanuit de duin- en boezemlanden en aan een betere waterverdeling binnen de polders bij wateroverlast. Door de aanleg van stuwen komen er betere grenzen tussen peilgebieden in de polders en wordt het water bovenstrooms langer vastgehouden en beter verdeeld over de polders en alle peilgebieden – in plaats van ongecontroleerd naar het laagste peilgebied of de laagste plekken te stromen. Ook zet het hoogheemraadschap in op goed bodembeheer, met voorlichting over het verbeteren van de vocht- en zuurstofhuishouding, het organisch stofgehalte, de infiltratiecapaciteit en het bodemleven zodat het land beter water kan opnemen bij wateroverlast.

Ondanks al deze maatregelen zit aan de technische mogelijkheden wateroverlast te beperken een grens. Dat blijkt uit ervaringen, maar ook uit studies en modelberekeningen van het hoogheemraadschap waarbij extreme situaties digitaal nagebootst worden om waterbeheermaatregelen te onderzoeken. (Leeuwen (et al), 2022, p. 4) We moeten opnieuw leren leven met wateroverlast.

Brede wateropgave

Door de klimaatverandering komen naast de hevige regenbuien ook vaker periodes van droogte voor. Doordat de zomers droger en warmer worden, neemt de verdamping toe, waardoor de beschikbaarheid van zoet water afneemt. Het IJsselmeer – samen met het Markermeer nu nog een schier oneindige voorraad zoet water van goede kwaliteit – krijgt te kampen met toenemende verdamping én met een verminderde aanvoer. Door het smelten van de gletsjers in de Alpen zal het smeltwater in het voorjaar uitblijven, juist als de gewassen water nodig hebben.

Terwijl de beschikbaarheid van goed zoet water niet langer vanzelfsprekend is, neemt de watervraag toe, bijvoorbeeld voor de peilhandhaving en vernatting van veengebieden, het voorkomen van droogteschade aan dijken, het doorspoelen van verzilte polders, de irrigatie van landbouwgewassen, drinkwatervoorziening, het tegengaan van hittestress in steden en als proceswater voor industrie en datacenters (Slabbers, 2022, h.2) Naast klimaatverandering komt het watersysteem ook onder druk te staan door onder meer bodemdaling en ruimtelijke ontwikkelingen. Het intensievere ruimtegebruik, de waterveiligheid, en het omgaan met te veel en te weinig water vormen tezamen de wateropgave.

Er moeten moeilijke keuzes worden gemaakt: waar wordt het beschikbare water voor ingezet, waar kan ook op lange termijn wateroverlast worden voorkomen en aan de normen van waterveiligheid worden voldaan? En wat mag het vermijden van overlast de samenleving kosten? Deze keuzes werken door in het grondgebruik, de lokale economie, in werkgelegenheid, bodemkwaliteit en biodiversiteit. (Slabbers, 2022, h.1)

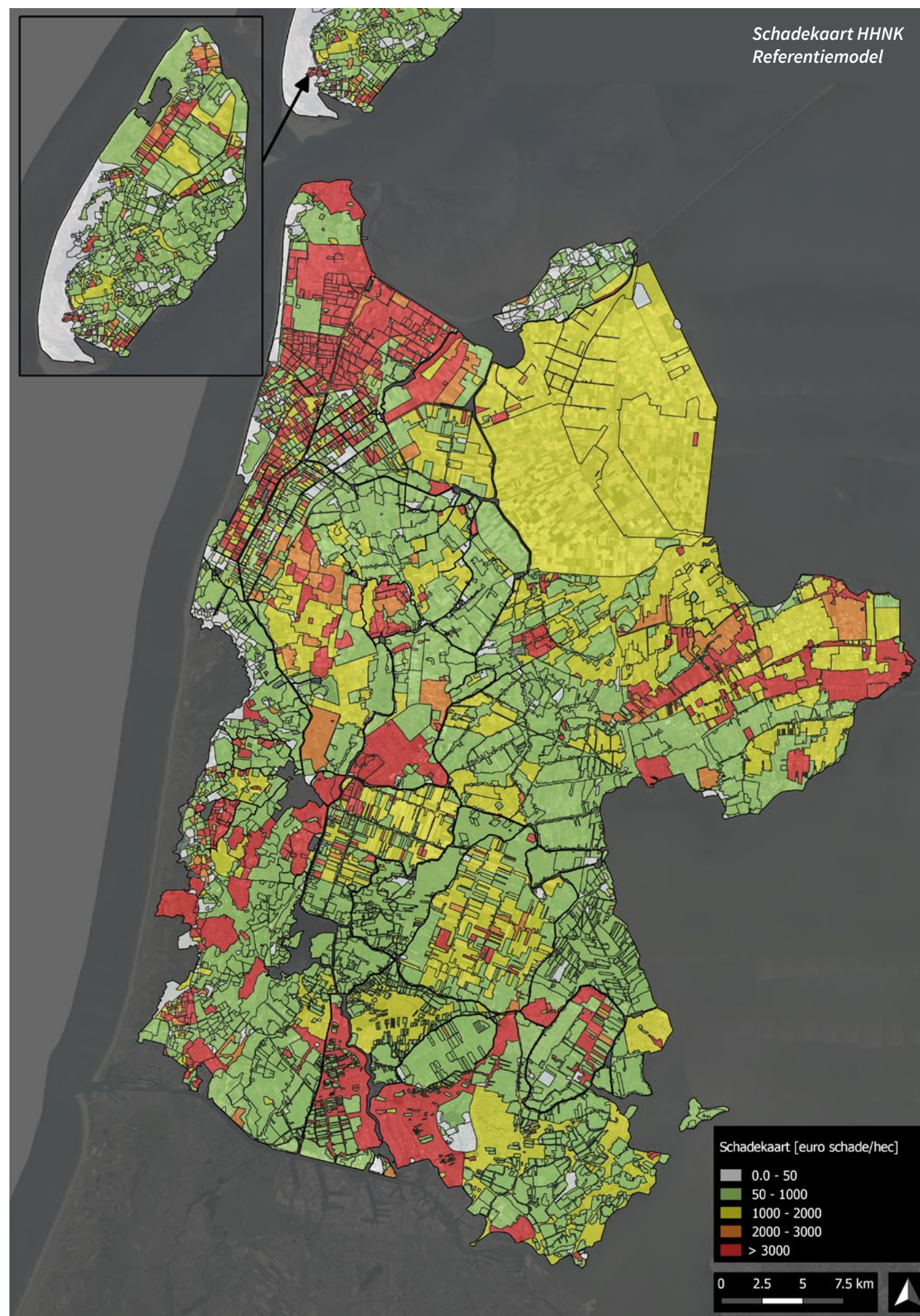
Langetermijnoplossingen

Hoe over vijftig jaar de bollenteelt in de Sammerspolder eruitziet is moeilijk te voorzien. Volgens Mart Brouwer de Koning, voorzitter van LTO Kennemerland-Zaanstreek, zijn er nieuwe technieken nodig om de wateropgave aan te kunnen en de bollenteelt te behouden. Wellicht kan er een bolgewas gekweekt worden dat bestand is tegen natte, droge of zilte omstandigheden. Met technische innovaties kunnen de grenzen van het systeem nog verder worden opgerekt. Tegelijkertijd is het noodzakelijk om meer met het natuurlijke systeem mee te bewegen. Het hoogheemraadschap kiest dan ook voor een 'risicogerichte benadering', waarbij naast de basisbescherming, alleen verdere maatregelen worden getroffen in het watersysteem, de ruimtelijke inrichting of in crisisbeheersing als dat kosteneffectief is. Een maatregel moet kortom het risico voldoende reduceren. Het waterbeheer is in de nabije toekomst niet alleen voor het hoogheemraadschap een zorg. De opgave kan niet los worden gezien van de ruimtelijke ordening, dus ook gemeenten moeten nadenken over waar woonwijken komen. En een slimme inrichting van de publieke en private ruimte buiten het watersysteem kan de kwetsbaarheid bij klimaatextremen verminderen. Het wordt steeds belangrijker om het wateraspect van begin af aan mee te nemen in de planvorming. 'Parkeerplaatsen met plakken asfalt passen niet bij klimaatadaptief ontwerpen en grasvelden moeten wadi's worden', betoogt Klazien Hartog, bestuurder bij het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier.

Voor structurele oplossingen is een bredere blik nodig. De samenleving wordt gevraagd om anders om te gaan met water – van een waterverslaafde samenleving naar een waterbewuste samenleving. (Slabbers, 2022, h.1) Dat begint vandaag: particulieren kunnen letten op hun waterverbruik, de regenpijp loskoppelen van het riool, tegels wippen en kiezen voor een groendak.

Welke lessen kunnen we van het verleden leren? Historicus Diederik Aten vertelt. Beeld Lisa Timmerman

Schaderisico's en oplossingsrichtingen

De toegestane frequentie wateroverlast voor grasland is eens in de 10 jaar, voor akkerbouw eens in de 25 jaar, voor hoogwaardige land- en tuinbouw en voor glastuinbouw eens in de 50 jaar, en voor bebouwd gebied eens in de 100 jaar. Deze toetswaarden bij de normering wateroverlast zijn vastgelegd in de provinciale omgevingsverordening. Op basis van het grondgebruik bracht het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK) per peilgebied het schaderisico in kaart. In de groene zones zijn de schaderisico's laag, denk aan extensieve graslandgebieden die bij extreme neerslag water op maaiveld krijgen, maar met beperkte gevolgschade. In de gele, oranje en rode gebieden is het schaderisico groter. Op basis van deze kaart kan het hoogheemraadschap grofweg zones aangeven waarin bepaalde oplossingsrichtingen kansrijk zijn. Het gaat dan om:

- **Vasthouden:** het bevorderen van de infiltratiecapaciteit en vergroten van het bergend vermogen van de bodem. Zoals goed bodembeheer, de actie Steenbreek en het vasthouden van gebiedseigen water.
- **Accepteren:** in landelijke gebieden met een laag schaderisico bij wateroverlast zijn maatregelen niet kosteneffectief. Hier moet wateroverlast geaccepteerd worden, dit gaat gepaard met relatieve vernatting.
- **Versterken:** in zones in landelijke gebieden met een gemiddeld en hoog schaderisico is naast meer capaciteit ook uitbreiding van regelmacht het onderzoeken waard. Denk aan slimme vermazing, opwaardering van sommige waterlopen, grotere stuurbare kunstwerken en meer pompcapaciteit.
- **Inrichten:** in bestaande en nieuwe stedelijke gebieden kan via ruimtelijke adaptatie en ontwerprichtlijnen buitenruimte robuuster worden ingericht. Denk aan het verruimen van de opvangcapaciteit in publieke en private ruimtes.
- **Verdelen:** in of tussen polders kan de opvang van extreme neerslag worden verbeterd door het optimaliseren van de watervdeling via sturing (verdelen). Het slim verdelen van water op wijk-, peilgebied- en polderniveau kan betekenen: moedwillige piekafvoer vanuit stedelijk naar landelijk gebied.

Intro

BEKIJK HIER HET FILMVERSLAG

Dit jaar viert de Purmer zijn 400-jarig bestaan, reden voor een uitgebreid programma met lichtjestochten, tuinenwedstrijden en open bedrijvendagen. De Purmer is niet voor iedereen een bekend begrip en het bestuur van Purmer 400 vroeg zich af of deze droogmakerij een eigen identiteit heeft. Deze vraag stond centraal tijdens de vierde landschapstalk met bewoners en bestuurders. Aan tafel zaten Milou van Putten (planoloog), Rik Rolleman (Recreatie Noord-Holland), Thierry van der Weide (Vereniging Ondernemend Waterland) en Frank de Wit (Water, Land en Dijken).

De Purmer vanuit de lucht. Foto: Stichting Purmer400

GEZAMENLIJKE VISIE VOOR EEN HISTORISCHE POLDER

De identiteit van de Purmer

Tekst: Marrit van Zandbergen

De gemeenten Edam-Volendam, Purmerend en Waterland hebben de handen ineengeslagen en schrijven een gezamenlijke omgevingsvisie voor de Purmer. In de geschiedenis van de Purmer zijn volgens de gemeenten drie belangrijke momenten te onderscheiden: het ontstaan van de droogmakerij in 1622, de aanwijzing van Purmerend tot groeikern in 1966 en nu. Waarom is ‘nu’ een ijkpunt? Er staan het gebied grote veranderingen te wachten. Het omgevingsbeleid verandert door de Omgevingswet en de Purmer staat extra in de belangstelling vanwege zijn 400-jarig bestaan. Een omgevingsvisie voor een gebied waarin drie gemeenten de scepter zwaaien is natuurlijk een uitdaging. Wat is vandaag de dag nog de identiteit van de Purmer? Hoe kunnen de opgaven voor de toekomst een plek krijgen in het gebied, mét behoud van zijn kwaliteiten?

Recente wateroverlast

Sinds de drooglegging van de Purmer is er veel veranderd, maar sommige elementen hebben de tand des tijds doorstaan. Het Purmeer, dat in 1622 is bemalen, was een zogeheten uitgeslagen veenlandschap. Nog steeds is de relatie tussen het grillige veenweidegebied en de droogmakerij met haar strakke belijning uniek en opvallend. De relatie tot het veen is essentieel voor de Purmer.

De oorsprong van de bebouwing, de stolp, gaat terug tot de oertijd. Toen was er nog geen Zuiderzee, en Friesland en Noord-Holland waren één gebied. Het prehistorische woonstalhuis is de oorsprong van de Noord-Hollandse stolpboerderij en de Friese stelp. In deze boerderijtypen waren wonen, hooiopslag en vee onder één dak gebracht in een vierkantconstructie. (Steenhuis 2019) Het Friese en Noord-Hollandse platteland zijn meteen te herkennen aan deze giganten, die overigens in elke provincie een unieke vorm kregen. In Noord-Holland ontstond in de zestiende eeuw de variant die we nu de stolp noemen. Deze bouwwerken drukken een groot stempel op onze omgeving.

Dan het jaar 1622, toen de drooglegging van het Purmeer voltooid was. Met vijftien molens langs de ringdijk werd het meer drooggelegd en drooggehouden. Het was een initiatief van Edam en Monnickendam, met Purmerend en Amsterdam als mede-investeerders. Met de droogmakerij wilden de steden het almaar dreigende water beheersen en de vrijkomende grond gebruiken voor landbouw. In het polderbestuur hadden alle vier steden zitting. Een poging aan het begin van de twintigste eeuw om de poldergemeenten samen te voegen mislukte en tot op de dag van vandaag is de Purmer verdeeld onder Edam-Volendam, Purmerend en Waterland. (Deinum en Jansen, 2019, p. 14)

De grond was aanvankelijk voor graanbouw bedoeld, maar omdat het land te nat was, zou weidegrond uiteindelijk het aangezicht van de Purmer bepalen. De Purmer was een productiegebied, er werden geen dorpen gesticht. De enige kern ontstond op de plek waar de school en de kerk gebouwd werden, de huidige Purmerbuurt.

Landschapstalk in de Purmer.

Het platteland was een aantrekkelijke vestigingsplaats voor rijke Amsterdammers die investeerden in de grond en die in de zomer in hun buitens in de Purmer verbleven. Verandering wordt vaak ingegeven door een ingrijpende gebeurtenis en tijdens de recessie van de achttiende eeuw raakten de herenboerderijen en buitenplaatsen onbewoond. Allemaal zijn ze gesloopt. Hetzelfde geldt voor de molens – maar die werden gesloopt vanwege de vooruitgang, namelijk toen ze overbodig werden door de uitvinding van het stoomgemaal. Nog zo'n belangrijke ontwikkeling was de woningnood in Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw. In 1966 werd Purmerend aangewezen als groeikern en in 1983 kreeg de tot dan toe onbebouwde polder een uitbreidingswijk. Omdat Purmerend in de jaren tachtig zijn status als overloopgebied voor Amsterdam verloor, werd de onbebouwde grond verkocht aan Staatsbosbeheer, dat er een productiebos aanplante: het Purmerbos. (Deinum en Jansen, 2019, p. 21)

Kernkwaliteiten

Wat rest uit deze geschiedenis vol keerpunten is een unieke droogmakerij onder de rook van Amsterdam, een agrarisch gebied dat gekenmerkt wordt door ontwikkeling en ondernemerschap.

De Purmer is een ellipsvormige polder, ongeveer half zo groot als de Beemster. De polder is in de lengte opgedeeld door de Westerweg en de Oosterweg en de Middeltocht. Hiertussen liggen dwarswegen als verbindingen. Rondom de polder liggen de ringdijk en de ringvaart. In het zuidelijkste puntje ligt de Nes, een voormalig schiereiland dat door de inpoldering is opgenomen in de Pumer.

In de Beemster is gekozen voor een damvormig verkavelingspatroon, met dorpen op de kruisingen van de wegen. In de Purmer was de investering en daarmee de verkaveling pragmatischer. In de polder zonder dorpen

”

liggen de langgerekte kavels in een rechte rij langs de hoofdwegen. Het doet denken aan een middeleeuws verkavelingspatroon, maar het is in feite een doorontwikkeling op de Beemster. De bomen langs de wegen, het gemaal langs de dijk en de stolpen die verdeeld zijn over het landschap zijn kenmerkende elementen in dit gebied. De basisstructuur en de kenmerkende elementen bepalen het landschap en geven de polder zijn heldere en herkenbare identiteit. Ontwikkeling en ondernemerschap horen bij de identiteit van de Purmer. Het Purmerbos en de uitbreidingswijken van Purmerend zijn belangrijke onderdelen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied. Het Purmerbos is een geliefde uitwaaiplaats.

Doordat de ontwikkelingen in de Purmer niet hebben stilgestaan, zijn delen van het cultuurhistorisch erfgoed verloren gegaan. De houding 'het is toch al verloren dus we hoeven ons best niet meer te doen' ligt dan op de loer. Echter, in wezen is het erfgoed van de Purmer nog intact. De kernkwaliteiten van de Beemster, die aanleiding waren tot aanwijzing als Unesco-werelderfgoed, zijn ook in de Purmer aanwezig. De Purmer is net zo goed een bijzonder landschap. Het is tenslotte de nalatenschap van pioniers uit de zeventiende eeuw. Het landschap werd als investering gezien – de ultieme vorm van een maakbare wereld. Hiermee is Nederland uniek en wereldberoemd. Dezelfde pioniers werden in de zestiende en zeventiende eeuw door opdrachtgevers door heel Europa ingeschakeld om ook daar het water te bedwingen met inpolderingen. De Beemster, de Purmer en de Schermer liggen aan de basis van deze traditie en zijn daarmee erfgoederen van formaat.

Hollands classicisme

De Nederlandse droogmakerijen zijn van waarde in een bredere sociaal-maatschappelijke, intellectuele en culturele context. Ontwerpprincipes en onderwijsprincipes uit het Italië van de renaissance waaiden over naar Nederland. In 1575 werd de universiteit van Leiden gesticht, die zich tot het belangrijkste kenniscentrum van de Republiek ontwikkelde. Toen in 1600 aan de Leidse universiteit vervolgens de 'gemeenschool' werd opgericht konden naast juristen, medici en theologen ook kooplieden, economen, regeringsambtenaren en ingenieurs onderwijs genieten volgens de klassieke en humanistische idealen.

Deze revolutionaire ontwikkelingen in het onderwijs drukten hun stempel op de Nederlandse stedenbouw, architectuur en landschapsarchitectuur. De inpolderingstraditie groeide tot volle wasdom. Dat land op zo'n grote schaal drooggelegd werd, past bij de gedachte van de 'maakbare wereld' en de kracht van kennis en ontwikkeling. Landmeters bestudeerden Italiaanse architectuurtraktaten, waarin bijvoorbeeld het vierkant als mathematisch ontwerpelement bij uitstek werd gepropageerd. De rechthoekige verkaveling van de droogmakerijen uit de zeventiende eeuw, die nu zo gewaardeerd en geroemd wordt, is een pragmatische keuze, maar is ook geïnspireerd op het klassieke schoonheidsideaal. (Reh, (e.a.) p. 30)

“

Opgaven voor de toekomst

De Purmer is getekend door keerpunten in de geschiedenis die iets aan het gebied hebben toegevoegd of er juist van hebben weggenomen. De huidige tijd lijkt eveneens een keerpunt te zijn. Klimaatverandering leidt tot uiteenlopende veranderingen – van de manier waarop we onze energie opwekken tot onze visie op voedsel en onze omgang met de bebouwde omgeving. Ook maatschappelijke gebeurtenissen zoals oorlog en de pandemie beïnvloeden onze levensstijl en daarmee het gebruik en de inrichting van de gebouwde omgeving. De Purmer staat een aantal grote opgaven te wachten.

Uitbreiding van bedrijventerreinen

Ondernemers vragen om uitbreiding van bedrijventerreinen. De gemeente Purmerend heeft nog enige ruimte op de Baanstee Noord en Edam-Volendam maakt plannen voor een nieuw bedrijventerrein in het noordoostelijke deel van de Purmer. Aanvankelijk kwam daarvoor een locatie van twintig hectare voor lokale bedrijven in beeld. Met een uitbreiding naar dertig hectare is er ook ruimte voor bedrijven uit de regio Waterland en een bedrijventerrein van meer dan 54 hectare kan ook bedrijven uit Amsterdam aantrekken. (Bureau Buiten, 2021, p. 5)

Voor- en tegenstanders staan hier tegenover elkaar. Met ruimte voor ondernemerschap blijft het gebied vitaal, kunnen mensen dicht bij huis werken en met de inkomsten uit de bedrijvigheid wordt geïnvesteerd in de eigen omgeving. Maar het doet pijn om het landschap op te geven voor grote 'blokkendozen'. Het rondje over de dijk zal nooit meer hetzelfde zijn. Tijdens de landschapstalk werd opgemerkt dat ondernemerschap de Purmer kenmerkt, het werd zelfs als de identiteit van de Purmer gezien. Daartegenover staat dat uit het onderzoek van BRO, het stedenbouwkundig bureau dat de omgevingsvisie voor de Purmer schrijft, blijkt dat bewoners vooral waarde hechten aan de openheid en het groene karakter van de droogmakerij. Aan de openheid en het groene karakter van de droogmakerij.

Het boerenbedrijf

Boeren zijn een belangrijke groep ondernemers voor de Purmer, de droogmakerij is tenslotte ontstaan vanuit het agrarisch ondernemerschap en de boeren beheren ook nu nog een groot deel van de droogmakerij. De uitgestrekte weides en de stolpen zijn onlosmakelijk met de agrarische sector verbonden. Uit de participatiesessies van BRO blijkt dat de bewoners de Purmer als een agrarisch gebied zien – het boerenbedrijf is niet uit de Purmer weg te denken.

De agrarische sector is echter in transitie. Er is veel maatschappelijke aandacht voor natuurbeheer, biodiversiteit en gezond eten. Boeren richten zich daarom steeds meer op natuurinclusief boeren en op voedselproductie voor de lokale markt. Bovendien wordt het boerenbedrijf steeds pluriformer. Boeren kiezen voor meerdere activiteiten en verdienmodellen op één erf. Menigeeen speelt in op de vraag naar recreatie. Die transitie is niet makkelijk, tenslotte moet een bedrijf rendabel zijn en dan is schaalvergroting nog steeds een logische stap. Voor de natuur en het behoud van het cultuurlandschap zijn andere, kleinschaliger keuzes beter.

Natuur

Op het gebied van natuurontwikkeling zijn er uiteenlopende mogelijkheden. De Purmer grenst aan gebieden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Het realiseren van meer water en groen aan de randen van de polder, bij de ringvaart en de ringdijk, versterkt de verbindingen tussen deze gebieden. In de Purmer ligt het niet-agrarische groen vooral langs tochten en wegen en in het Purmerbos. De bomenrijen langs de wegen zijn cultuurhistorische structuren, maar ook ecologische dragers. Veel bomen zijn in de loop van de tijd gekapt en

Het boerenbedrijf is niet uit de Purmer weg te denken. Foto: Jeanne Hinke (winnaar fotowedstrijd Purmer 400)

Het kenmerkende boerderijtype van Noord-Holland en dus ook van de Purmer is de stolp.

”

niet terug geplant. Aandacht voor beplanting langs wegen komt de cultuurhistorische waarde én de natuur ten goede.

Dit geldt ook voor de verkaveling. In de fijnmazige verkavelingsstructuur was veel meer ruimte voor water en daarmee voor biodiversiteit in bijvoorbeeld de oevers van de slootjes. Bovendien biedt meer water meer flexibiliteit in de omgang met de waterproblematiek. Helaas zijn de kavels groter geworden door verkoop en ruilverkaveling. Hiermee is cultuurhistorie verloren gegaan en kwamen natuur en ecologie in het gedrang. De identiteit van de Purmer, de transitie van de agrarische sector én natuurherstel zijn gebaat bij het herstel van de fijnmazige verkaveling.

Ook voor het Purmerbos zijn er kansen voor verbetering. Het bestaat nu uit drie complexen. Als deze verbonden worden ontstaat er één geheel, wat de natuur verrijkt en recreatiemogelijkheden vergroot. Een deel van het bos kan voor bezoekers afgesloten worden waardoor de natuur nog meer ruimte krijgt. Dat vergt keuzes: openstellen voor recreatie of afsluiten? En hoe verhoudt natuurbeheer zich tot de bouw van woningen in het Purmerbos?

Klimaatadaptatie, de transitie van de agrarische sector en natuurontwikkeling dienen hand in hand te gaan. Het laten samengaan van belangen is het ultieme doel – win-win. Hier is integraal werken voor nodig en een goede omgevingsvisie kan hier kaders voor bieden.

Klimaatadaptatie en energietransitie

Klimaatadaptatie en energietransitie vragen om grote veranderingen in ons gedrag en in de inrichting van ons landschap. Waterbeheer is in een polder van alle tijden, maar door de aanhoudende droogte en de clusterbuien als gevolg van klimaatverandering moet het watersysteem opnieuw onder de loop genomen worden. Bovendien zijn de natuurverschijnselen zo extreem dat het waterschap niet meer kan garanderen dat het land altijd en overal droog of nat gehouden kan worden. ‘We zullen moeten leren leven met wateroverlast en watertekort’, aldus Maarten Poort van het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. (Van Hoogstraten, 2021, p. 27) De agrarische sector voelt de gevolgen van de klimaatverandering. Droogte, verzilting en extreme regenbuien zijn risico's geworden. Moeten boeren hun bedrijfsvoering aanpassen aan droogte en wateroverlast?

Ook de energietransitie vraagt om aanpassingen in het landschap. Zijn zonnevelden en windturbines een optie voor de Purmer? Is het denkbaar dat hier een waterberging komt en kan het historische slotenpatroon hierbij als kader functioneren? In de omgevingsvisie moeten gemeenten de koers uitzetten voor dit soort ontwikkelingen.

Wonen

De woningopgave drukt zwaar op de Purmer. Purmerend wil uitbreiden door te verdichten en te verhogen én zoekt ruimte aan de oostzijde van de stad en deels in het Purmerbos. Edam-Volendam heeft aan de westzijde van Volendam ruimte voor uitbreiding in de Lange Weeren. Het beleid van de gemeente Waterland is meer gericht op vergroening en natuur en minder op de woningopgave. (BRO, 2021)

De woningnood is zo nijpend dat het onvermijdelijk is om ruimte op te offeren voor nieuwe huizen, maar tegelijkertijd is het groene en open karakter van de droogmakerij een groot goed. Indien de gemeenten het landelijk gebied echt vrij van bebouwing willen houden, zullen zij hier regie op moeten voeren.

Recreëren

Recreatie biedt uitgelezen kansen voor de Purmer, liggend onder de rook van Amsterdam en in de achtertuin van recreatieve hotspots Volendam, Edam, Marken en Monnickendam. Natuur en ruimte zijn binnen handbereik. Toch biedt de Purmer nauwelijks verblijfsrecreatie. Bewoners gebruiken het Purmerbos, de dijk en de weilanden voor een ommetje. Voor toeristen is de Purmer vooral een doorgangsroute van en naar Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Volendam en Marken.

“

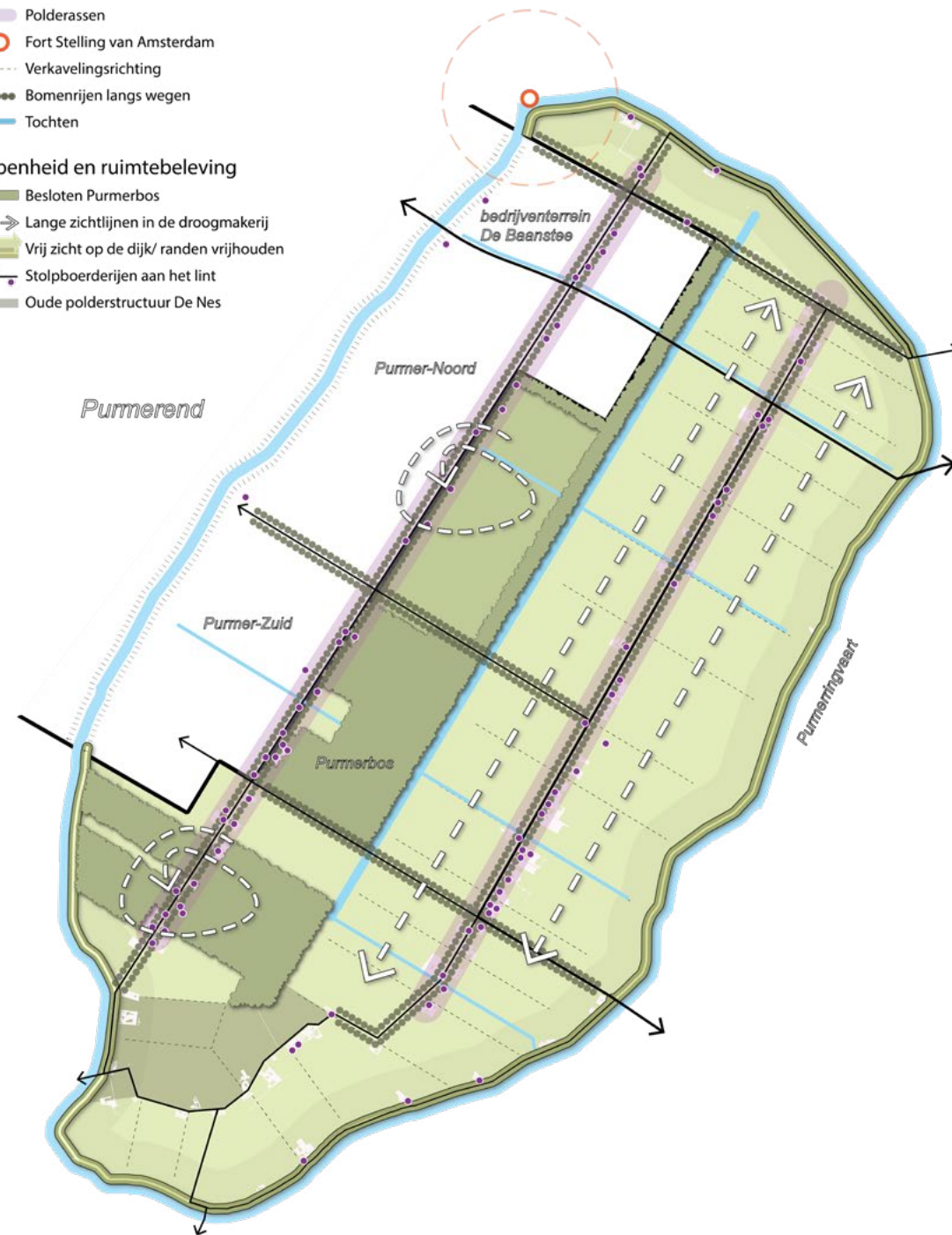
Gebiedskarakter

Ruimtelijke dragers

- Ringdijk- en vaart Purmer
- Polderassen
- Fort Stelling van Amsterdam
- Verkavelingsrichting
- Bomenrijen langs wegen
- Tochten

Openheid en ruimtebeleving

- Besloten Purmerbos
- Lange zichtlijnen in de droogmakerij
- Vrij zicht op de dijk/ randen vrijhouden
- Stolpboerderijen aan het lint
- Oude polderstructuur De Nes

Gebiedskarakterkaart van de Purmer. Bron BRO

Om hier beter in te voorzien moet er gewerkt worden aan het wegennetwerk. Wegen en fietspaden kunnen beter met elkaar verbonden worden en verbreed. De ringdijk is soms een onvermijdelijk obstakel voor een goed netwerk, want honderd bruggen over de ringvaart zouden afbreuk doen aan het aanzicht. Toch biedt de ringdijk ook mogelijkheden, zoals een prachtige fietsroute rondom de polder. Het gebied kan kortom verder ontwikkeld worden voor toerisme en verblijfsrecreatie, zo klonk het tijdens de landschapstalk. Vooral voor lokale ondernemers biedt dit perspectief. De Purmer is als aantrekkelijk verblijfsgebied onvoldoende zichtbaar en kan zich meer profileren en hierbij zijn unieke geschiedenis inzetten.

Een visie voor de Purmer

Het is goed dat Edam-Volendam, Purmerend en Waterland samenwerken aan een omgevingsvisie voor de Purmer. De Purmer is tenslotte vanuit trots en zorg ontstaan en alleen met trots en zorg kan het landschap in al zijn kwaliteiten behouden blijven. Dat er een grens is aan het draagvermogen van het landschap, blijkt uit de elementen die voor altijd kwijt zijn. De Purmer is niet onberoerd, de molens en de herenboerderijen komen nooit meer terug.

Hoe en of de omgevingsvisie gaat bijdragen aan het behoud van de Purmer is nog de vraag. Een gezamenlijke omgevingsvisie is redelijk uniek, vertelt Piet Zuidhof (BRO), projectleider voor de omgevingsvisie Purmer. In feite is de visie op de Purmer geen officiële omgevingsvisie. Het is een bouwsteen voor drie afzonderlijke omgevingsvisies, een bouwsteen die overigens wel wordt vastgesteld door de afzonderlijke gemeenteraden. De gemeenten verbinden zich hiermee aan de afspraken, die ze meenemen in het beleid voor hun eigen grondgebied. Ze kunnen niet over hun grenzen heen regeren, maar er zijn wel duidelijke gezamenlijke afspraken gemaakt.

Hoe de gemeenten uiteindelijk hun eigen omgevingsvisie en omgevingsplan invullen, is afhankelijk van de lokale belangen en de ambities van de afzonderlijke besturen. Elke gemeente heeft haar eigen agenda die gaat over ruimtegebruik, ontwikkeling en prioritering. Het is lastig om met één geluid naar buiten te treden. Daarom zal de omgevingsvisie voor de Purmer een visie worden waar wensen soms moeten worden losgelaten en waar ontwikkelingen soms strak moeten worden geregisseerd.

Zo'n regie op de kwaliteiten van het gebied vraagt wel om commitment. Als alle gemeenten belang hechten aan een zorgvuldige inpassing van een nieuw bedrijventerrein, kunnen hier voorwaarden en criteria voor worden opgesteld. Ook zijn er mogelijkheden voor een combinatie met andere opgaven, zoals waterberging en biodiversiteit op het bedrijventerrein. Het vraagt van de initiatiefnemers een extra investering en inspanning en het vraagt van de gemeenten dat ze ergens voor gaan staan – maar de mogelijkheden zijn er.

Het is logisch dat er één visie voor de Purmer komt. Het gebied is tenslotte landschappelijk en historisch gezien één geheel. Meer gemeenten zouden dit voorbeeld moeten volgen. Een visie of uitgangspunten voor het Oer IJ of de landgoederenzone van Kennemerland ligt bijvoorbeeld evenzeer voor de hand. Het komt de samenwerking ten goede, zorgt voor eenheid en onderlinge afstemming en helpt de gemeenten bij het opstellen van het vervolgbeleid.

Bronnen

Hart voor de stolp

Bronnen

- Bazelmans J. 'Erfgoed – waarde in meervoud'. *Vitruvius* jrg.5, nr. 20, 2012, p. 14-20
- Egberts L.R. *Chosen Legacies – Heritage in the Construction of Regional Identity*. Amsterdam, VU University, 2015
- Hengreen R. *De 8e transformatie – Over planning en regionale identiteit*. Wageningen, Blauwdruk, 2002
- Laarse R. van der. *Bezeten van vroeger – Erfgoed, identiteit en musealisering*. Amsterdam, Het Spinhuis, 2005
- Hoogstraten D. van, J. Mühren, R. Bruinsma (et al). *Beleidsadvies Noord-Hollandse Stolpenkaart*. Alkmaar, 2021
- Hoogstraten D. van, J. Mühren, R. Bruinsma (et al). *Onderzoeksrapport methodiek van de Noord-Hollandse Stolpenkaart*. Alkmaar, 2021
- Hoogstraten D. van (red.). *Kansen voor de stolp in Noord-Holland – Overzicht van bedreigingen en mogelijkheden voor bescherming, behoud en ontwikkeling van waardevolle stolpboerderijen in Noord-Holland*. Alkmaar, 2015
- Schuijtemaker L. *Koeien, kaas, kentering*. Masterscriptie, 2018

Energieopwekking langs snelwegen

Geïnterviewden

Bertus van Woerden werkt bij Studio Marco Vermeulen en medeontwierp de zonneroute A37.

Laura de Bonth werkt bij Urban Synergy en werkte aan de ontwerpprincipes voor energieopwekking langs de A7.

Jan Timmerman is als projectleider bij Rijkswaterstaat verantwoordelijk voor de aanleg van zonnenvelden langs de snelwegen in Noord-Holland.

Bronnen

- Bonth L. de (e.a.). *Zon langs snelwegen*. Rijkswaterstaat, 2019
- Heesen M. *Geheugen van het snelweglandschap*. Rijkswaterstaat, 2011
- Noord-Hollandse Energie Regio Noord & Zuid – *Ruimtelijke samenhang en energieopwekking langs de A7*. 2021
- Neuman D. (e.a.) *Kijk op de ruimtelijke kwaliteit van snelwegen*. Must Stedenbouw, 2013
- Provincie Noord-Holland. *Noord-Hollands perspectief op de Regionale Energiestrategieën*. 2020
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed i.s.m. Rijkswaterstaat. *Erfgoed en energielandschap – Onderzoek en inspiratie voor het landschap van de A37*. Team Incognita, 2018
- Steenhuis M. en F. Hooimeijer. *Maakbaar Landschap – Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970*. NAI Uitgevers, 2009
- Studio Marco Vermeulen. *Zonneroute A37 – Ruimtelijk ontwerp*. 2017
- Studio Marco Vermeulen. *Zonneroute A37 – Esthetisch Programma van Eisen*. 2019

Overstromingen in de polders

Bronnen

- Aten D. (archief van de Sammerspolder). *Sammerspolder 1756-1976*. Regionaal Archief Alkmaar, 2002
- Leeuwen E. van, M. Poort en D.J. Marsman. *Breed kijken, gericht investeren – Handelingskader wateroverlast beperken*. Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, 2022
- Slabbers S. *Concept Retroperspectief Water NH – 2000 jaar leven met water in Noord-Holland*. Achtergrondrapport bij Perspectief Water NH, februari 2022 (definitieve versie verwacht eind 2022)
- Slabbers S. *Concept Perspectief water 2100 NH*. Februari 2022 (definitieve versie verwacht eind 2022)
- Slabbers S. *Verbonden toekomst – Krachtige steden verbonden met sterke landschappen*. 2021
- Gemeente Bergen. *Omgevingsvisie Gemeente Bergen*. 2021
- Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. *Bescherming Wateroverlast Noorderkwartier 2 – Een gebiedsbrede analyse en onderzoek naar klimaatbestendige bescherming tegen wateroverlast*. 2020

De identiteit van de Purmer

Geïnterviewden

Piet Zuidhof, projectleider omgevingsvisie Purmer, BRO

Literatuur en onderzoek

- Battjes H. *De soet stemmende Swaen van Waterlant – Een cultuurhistorische en planologische verkenning*. Stichting Purmer-Meer, 2008
- BRO. *Beleidsscan voor de Purmer*. 2021
- Bureau Buiten. *Bedrijventerrein De Purmer – Economisch onderzoek*. Gemeente Edam Volendam, 2021
- Deinum M. en M. Jansen. *Cultuurhistorische verkenning droogmakerij De Purmer*. Gemeente Purmerend, 2019
- Hoogstraten D. van. *Beemsterwaarden overdragen – Kwaliteiten, ambities en instrumenten voor beheer van de universele werelderfgoedwaarden van de Beemster*. MOOI Noord-Holland, 2021
- Reh W., C. Steenbergen en D. Aten. *Zee van land – De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*. Delft, 2005
- Steenhuis M. *Narratief voor het MRA landschap*. SteenhuisMeurs, 2019

Beleid

- *Ambitiedocument Recreatieschap Twiske-Waterland*. 2020
- *Beleidsnota recreatiegebieden MRA*. 2021
- Gemeente Edam-Volendam. *Ruimte om te ondernemen in de Purmer – Participatienota*. 2021
- Gemeente Waterland. *Raadsinformatiedocument Gemeente Waterland – Resultaten inventarisatie de Purmer*. 2020
- *Inventarisatie de Purmer 2.0. – Praatplaat*. 2020

Colofon

Deze publicatie is een uitgave van Stichting Ode aan het Landschap Noord-Holland en Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland. Alkmaar/Berkhout, 2022

Auteurs

Renee Stroomer
Lisa Timmerman
Marrit van Zandbergen

Redactie

Dorine van Hoogstraten

Eindredactie

Maarten Ettema

Vormgeving

Merijn Groenhart | GreenGraphics

Met dank aan

Ellen Klaus

Landschapstalk Stolpen

MOOI Noord-Holland, Jeroen Broeders (wethouder Drechterland), Ernst van der Kleij (beleidsmedewerker erfgoed provincie Noord-Holland), Renee Stroomer (onderzoeker, stolpbewoner en vrijwilliger Boerderijenstichting) en Rianne de Wit (agrariër, stolpeigenaar en raadslid Purmerend)

Landschapstalk Energieopgave langs de A9

Regionale Energie Strategie Noord-Holland-Noord en -Zuid, Laura de Bonth (Urban Synergy), Ian Minnes (Jong RES Noord-Holland), Edward Stigter (gedeputeerde Duurzame Energie en Klimaat, provincie Noord-Holland), Jan Timmerman (Rijkswaterstaat)

Landschapstalk Overstromingen in de polders

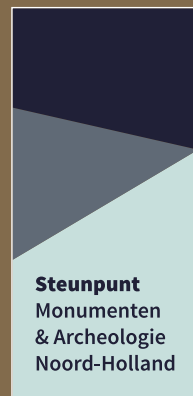
Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Mart Brouwer de Koning (LTO Kennemerland-Zaanstreek), Klazien Hartog (Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier), Pieter Korstanje (BUCH-gemeenten), Steven Slabbers (Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit)

Landschapstalk 400 jaar Purmer

Gemeente Edam Volendam, gemeente Purmerend, gemeente Waterland, Milou van Putten (planoloog), Rik Rolleman (Recreatie Noord-Holland) Thierry van der Weide (Vereniging Ondernemend Waterland) en Frank de Wit (Water, Land en Dijken)

info@odeaanhetlandschap-nh.nl
www.odeaanhetlandschap-nh.nl

info@steunpunterfgoednh.nl
www.steunpunterfgoednh.nl

